

Ennustamisen ja näkemisen vaikeudesta

EERO SILVASTI

Miksi yksikään diplomaateista, toimittajista, tutkijoista tai vakoilijoista ei pystynyt vetämään oikeita johtopäätöksiä reaaliosialistisen järjestelmän tilasta? Mikä meidät sokaisi, vaikka tietoa oli tarjolla? Max Jakobsonin (*Politiikka* 1/1992) kysymykset kaipaavat vielä pohdintaa moneen otteeseen. Itsekritiikkiin on täydet syyt niin tutkijoilla, tarkkailijoilla kuin reaali politiikan tekijöilläkin.

Kysymys voidaan asettaa kiusallisesti myös näin: miksi torjuimme järjestelmän sisältä nousseen kritiikin, joka parhaimmillaan oli laveasti perusteltua, kumoamattoman tuntuista ja sisälsi myös visiot siihen, mikä myöhemmin kävi toteen? Silmäilimme kyllä mielenkiinnolla jo 1960-luvulla *Kolakowskia* ja ETYK:n riemupäivien jälkeen hie man vaivautuneina *Bahroa*; kuulimme ehkä *Orlovin* ja *Kukkin* tapauksista; ehkäpä vähätelimme *Saharovin* rauhanpalkintoa kyyniseksi kylmän sodan eleeksi. Mutta yleistä naiivia asennettamme nuo »toisinajattelijat» eivät horjuttaneet.

Myöntäkäämme, että olimme *suomettuneita*. Myöntäkäämme myös, että tutkijoille ja tarkkailijoille älyllinen alistuminen, suoranainen sokeus, ei ole kunniaksi. Kyse oli oikeastaan *suomettautumisesta*: omatahtoisen hirttäytymisestä älyllisen ja moraalisen sokeuden silmukkaan.

Realipolitiikkaa ja sen tekijöitä — hallituksia, diplomaatteja — arvioitakoon ensi sijassa vain menestyksen mittareilla; heitä ei kannata soimata »suomettautumisesta», jos he »suomettuneina» tuottivat maalle poliittista menestystä. Mutta tutkijain ja tarkkailijain onnistumisen mitta on totuudellisuus: analyysien pitävyys ja prognoosien osuus. Tältä osin yhden miespolven suomalainen

politiikan tutkimus ja tarkkailu petti itsensä ja yleisönsä.

Vaivautunut hiljaisuus

Älyllisen, tutkimuksellisen tarkkailun — jonka piiriin myös hyvä journalismi kuuluu — ja reaali politiikan välinen raja on tietenkin vain veteen piirretty viiva. Tästä seuraa välillisesti, että näkökyvyttömiksi leimautuivat myös ne, jotka ehkä näkivät mutta vaikenivat, ymmärrettävin perustein, näkemästään. Bismarckin—Paasikiven—Kekkonen opetukset ovat tehonneet: kukapa vastuullinen aikuinen kävisi tuottamaan harmia ja vahinkoa kivittämällä näyteikkunoita.

J. K. Galbraith esitti taloushistoriaa eritellessään havainnon, joka ehkä on yleistettävissä: analyysit ja prognoosit taipuvat aina vallitsevien (suurimpien) etujen suuntaan. Olisiko Galbraithia mukaillen yhteiskuntatieteitä yleisemminkin luonnehdittava siis »apu-uskonnoiksi», jotka keräilevät argumentteja toivotuille tai etujen mukaisille asiain tiloille? Onhan tähän näyttöä myös päinvastaiselta taholta: tutkimuksen tulokset tai tarkkailun havainnot, jotka eivät liity mihinkään etuun, jäävät vaille merkitystä.

Kirjoitin keväällä 1988 laveahkon lehtikirjoituksen, jossa erittelin Neuvostoliiton tilaa ja tulevaisuutta. *Suomen Kuvalehti* julkaisi sen kohtuullisen harkinta-ajan jälkeen (8. 7. 1988) varsin näyttävästi ns. kansijuttunaan varustettuna ytimekkäällä otsikolla »Hajoaako imperiumi».

Otsikon molemmat sanat kuulostivat tuolloin provokaatiolta. Päädyin jutussani siihen, että Neu-

vostoliitto on imperiumi, joka hajoaa, luonnollisella tai väkivaltaisella tavalla.

Nyt tuon toistaminen kuulostaa vain bagatellilta. Mitä selvänäköisyyttä itsestäänselvyiden näkeminen ja sanominen muka osoittaa? Neljä vuotta sitten tunsin itseni likimain sadun lapseksi, joka silkkää lapsenomaisuuttaan tulee huutaneeksi, että katsokaa — eihän kuninkaalla ole lainkaan vaatteita. — Vaivautunut hiljaisuus oli ainoa reaktio juttuun, joka ilmeisesti ensimmäisenä Suomessa monipuolisesti perustellen toi julki ei-toivotun itsestäänselvyiden.

Näkemisen vaikeus

Mitään erityistä *auguurin* armolahjaa en tarvinnut arviooni, kuuntelemisen kykyä kylläkin. *Glasnost* oli jo tuottanut runsaasti julkista tietoa neuvostoyhteiskunnan tilasta ja *perestroikan* edessä olevista vaikeuksista; syyäyksen ennusteen laatimiselle antoi Armenian kansannousu (ns. »nationalistinen liikehdintä» Vuoristo-Karabahin kysymyksessä); kuitenkin intuitiivisesti uskottavaksi koko uskomaton prosessi kävi itselleni vasta keskusteluissa leningradilaisten ja tallinnalaisten »syväkurkkujen» kanssa.

Leningradilainen kybernetiikkainsinööri — joka korosti olevansa vain insinööri eikä politologi — arveli *perestroikan* epäonnistuvan, koska Gorbatshevoin voima ei riittä *nomenklatuuran* hajottamiseen; tästä seurauksena maa ajautuu joko tilapäiseen uusstalinistiseen diktatuuriin, jota keskustelukumppanini väitti väestön enemmistön suorastaan toivovan, tai kypsyy suoraan vallankumoukseen, jossa irrottaudutaan sosialismista ja lähdeään »palaamaan» kapitalismiin. Pahimpana vaan ei vähiten todennäköisenä kehitysvaihtoehtona insinöörimme piti nälkäkapinaa, joka johtaisi imperiumin nopeaan ja väkivaltaiseen hajoamiseen.

Kävimme nuo keskustelut kesällä 1987. Otin kyllä vakavasti nuoren insinöörin analysoinnin, mutta ajatuksiini ei mitenkään ottanut mahtuakseen visio Neuvostoliiton (vasta)vallankumouksesta, joka kävisi muuttamaan sosialismia kapitalismiksi. Sellainenhan tuntui sekä järjen- että historianvastaiselta; vain *Radio Jerevan* saattoi satiireissaan vakavissaan väittää, että sosialismi on pitkitetty historiallinen tie feodalismista kapitalismiin.

Tärkein »syväkurkkuni» oli kuitenkin silloinen kollega Lennart meri Tallinnan televisiosta. Varsinaisesti hänen erittelyjensä pohjalta laadin jutuni *Suomen Kuvalehteen*.

Meri lopullisesti todisti sen, minkä *Sirje Sinilind* vuosia aikaisemmin oli osoittanut (*Viro ja Venäjä* 1984): että kyse neuvostososialismissa on kuin onkin *imperialimista*, joka eroaa tsaarien ajan taantumuksellisesta, byrokraattisesta, vähemmistöjä sortavasta herruudesta vain siinä, että se on edeltäjänsä totaalaisempaa ja julmempaa.

Meri todisteli pelkistetysti, kuinka Stalinin ajan nopea infrastruktuurin rakentaminen oli mahdollista lihasvoimalla ja orjatyöllä: lihakset tottelivat keppiä ja kuria. Mutta aivot eivät tottele keppiä, Meri jatkoi. Aivot kaipaavat toimiakseen vapauden happea, ja »tieteellis-tekninen vallankumous» tarvitsee toki enemmän aivovoimaa kuin lihasvoimaa. Siksi neuvostotalous ei etene vaan taantuu. Neuvostotiede on kansainvälisesti vertailukelpoista enää vain teoreettisen matematiikan alalla, Meri todisteli. Eikä ole kulkutietä teoreettisesta matematiikasta komentotalouden uudistamiseen. Siksi imperiumi hajoaa, on jo hajoamassa. Kyse on vain aikataulusta, ei enää prosessin suunnasta, vakuutti Meri keskusteluissamme talvikaudella 1987—88.

Ennustamisen vaikeus

Viron *kansanrintama* muodostui vuoden 1988 aikana. Sen syntymisen tosiasiallisena taustana voi pitää juuri rohkeata — ja oikeaksi osoittautunutta — arviota neuvostoimperiumin hajoamisesta. Keskustelut rintaman johtomiesten kanssa avarsivat suomalaista yksisilmäistä katsetta, mutta myös kuumensivat kekkoslaiseen puheenparteen tottunutta korvaa.

Marras—joulukuun vaihteessa 1988 kävimme Tallinnassa pitkiä keskusteluja, joissa mm. Siim Kallas, Mark Tarmak ja Rein Veidemann analysoivat hajoavan imperiumin tilaa ja oman maansa itsenäistymisen mahdollisuuksia. Imperiumi hajoaa, ennemmin tai myöhemmin, koska sen talousperusta pettää. Siihen on useita syitä, he osoittivat:

Lavean imperiumin hajautettu-keskitetty tuotantotapa romahtaa kuljetustekniikan pettäessä ja nationalististen intressien herätessä pidättelemään hyödykevirtoja. Erityisissä vaikeuksissa ovat avainalat — maataloustuotanto ja tuotantovälineiden tuotanto. Itse *perestroika* Gorbatshevoin johdolla pysähtyy ja epäonnistuu, koska radikaaleimmat talouden uudistajat — Baltian kansantaloudet — leimataan »häiriköiksi».

Ja imperiumi hajoaa silloin, kun valtakeskus ei kykene enää ruokkimaan ja alistamaan reuna-

alueita. Järjestelmällä, joka tuottaa etua niin harvoille ja harmia ja kärsimystä niin monille, ei ole tulevaisuutta. Glasnost tuli paljastaneeksi talouden ongelmat (väärän) politiikan, siis (väärän) ideologian ongelmiksi. Havaittiin liian myöhään, että »voittava järjestelmä» oli tosiasiaassa talouden takapajula.

Kun tivasin keskustelukumppaneiltani selviä ennusteita, milloin Suuri Romahdus tulee, Veidemann, kulttuurilehden päätoimittaja, arveli siihen kuluvan ehkä viisitoista tai kaksikymmentä vuotta. Kallas, ekonomisti, puolestaan sanoi neuvostotalouden kestävän enintään viisi tai kuusi vuotta.

Ehkä Suurta Romahdusta ei ole vielä nähty, mutta Neuvostoliiton valtiollis-poliittinen järjestelmä romahti vajaat kolme vuotta tuon ennusteluhetken jälkeen.

Käsi sydämelle, suomalainen yhteiskuntatieteilijä: kuka meillä, milloin ja miten, osasi ennustaa suuren naapurin voittavan järjestelmän tuhoutumisen? Vai onko Max Jakobson oikeassa ettei *yksikään* tarkkailija osannut sellaista päätellä? Siis *uskovaisuus* sokaisi erittelevän tarkkailun?

Onko yleensä kohtuutonta vaatia tutkijalta ennustuksia? Ennustelijahan voi kerkeästi saada vähemmän mairittelevan »ennustajaekukon» nimilapun puhtaaseen kaulaansa. Tutkija, empiirikko, tutkii tietenkin olevaista eikä tulevaista, luulonvaraista. Mutta eikö tutkija kohtuudella ole verrattavissa lääkäriin, joka todettuaan sairauden on *velvollinen* esittämään myös prognoosin? Sairaus voi tietenkin olla luulotauti, mutta myös hiipivä kuolemansairaus.

Meillä on yleistymässä ajattelu, että oikea tutkija ei »ennusta»; journalisti, tulosten tulkitsija, ennustakoon jos ilkiää. Myös oman journalistien ammattikuntani piirissä herkästi ajatellaan, että ennustamisen kaltaiset spekulatiot eivät kuulu oikeaan ja arvostettavaan faktajournalismiin; ne jääkööt monenkarvaisten aaterunoilijain ja kirjailijain huoleksi.

Kuka ottaisi ihan todesta esimerkiksi Paavo Haavikon synkeät jeremiadit oman kansantaloutemme tilasta ja yhteiskuntamme tulevaisuudesta? Entä sitten jos muutaman vuoden kuluttua havaitaankin runoilijan negatiivisten utopioiden osuneen oikeaan? — Jääköön ennusteleminen kaikin mokomin eukkojen asiaksi, mutta akkamaiselle tasolle jää myös yhteiskuntatiede, joka ei kykene — tahi rohkene — diagnosoimaan silmiensä edessä kehittyvää vuosisadan sairautta.

Erittelyn, nimittelyn vaikeus

Kun kolme ja puoli vuotta sitten korvat kuumina kuuntelimme Viron kansanrintaman älykkövaikuttajien kovaa erittelevää puhetta hajoavasta imperiumista, rappeutuneesta epäonnistuneesta komentotaloudesta ja sen kriminaalipersoonaisista johtomiehistä, kysyimme varovaisesti, miten käy »socialismin» kaikissa niissä mullistuksissa, joita he perustellusti ennustelivat.

— *Sosialismi?* Se on kokonaan toisen keskustelun, toisen historian kysymys. Emme me tiedä siitä mitään. Mehän olemme eläneet vain *stalinismia* ja äärimmäisen kömpelöä karkeata *komentotaloutta*. Ei sosialismi ole meille ensimmäisen luokan kysymys juuri nyt.

Näin vakuuttivat miehet jotka olivat, silloin vielä, Viron kommunistisen puolueen näkyviä jäseniä.

Jos »tulevan» ennustaminen on empiirikolle ylivoimaista, eikö »olevan» kohdallinen erittely ja tarkka käsitteellistäminen ole yhteiskuntatutkimuksen kiistaton perustehtävä? Itselleni, journalistiselle tarkkailijalle, jolla on vahva viehtymys povailuun ja kyseenalaiseen aaterunoiluun, historiantutkija Osmo Jussila 1970-luvun loppuvuosi-na huomautti muutamin valaisevin esimerkein, onko lainkaan syytä pitää totena että Neuvostoliitto olisi »sosialistinen» yhteiskunta. (Olin Helsingin Sanomien kolumnissani moralisoinut ns. Orlovin tapauksesta.) Jussila halusi tähdentää että Neuvostoliitto on sosialistinen järjestelmä vain *oman ilmoituksensa mukaan*.

Tuon »ilmoituksen» me liian yleisesti, kyselemättä, otimme todesta.

Kaiken tällaisen pohtiminen nyt tuntuu helpolta ja turhaltakin. Mutta miksi se vielä pari kolme vuotta sitten oli ylivoimaisen vaikeata? Miksi muilla alueilla merkittäviä löydöksiä tehnyt suomalainen yhteiskuntatiede meni siihen halpaan, että ummisti silmänsä vuosisadan suurimman valheen edessä ja otti valheen todesta?

Tämmöinen jälkiviisastelu voi tuntua ällöttävän imelältä, mutta ilman jälkikeskusteluja vahingoista tuskin viisastumme. Ja melkoinen vahinkohan se oli — vuosisadan mittainen ja maanosan laajuinen »mahdoton» ja »uskomaton» prosessi vaihtui silmäimme alla mahdolliseksi ja todelliseksi. Vieläkään emme osaa tuota edes kunnolla hämmästelä.